

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Вінницький національний технічний університет, Вінниця

Анотація

У статті розглянуто джерела формування жанру історичного роману в українській літературі; показано, що розвиток історичного роману як провідного жанру є закономірним.

Ключові слова: українська література, історичний роман, елементи романтизму, елементи реалізму.

Abstract

The article deals with the sources of formation of historical novel in Ukrainian literature; it is shown that the development of the historical novel in Ukrainian literature is natural.

Keywords: Ukrainian literature, historical novel, elements of romanticism, elements of realism.

В українській літературі історична тематика посідає одне з провідних місць. Її висвітлено в літописах Київської Русі, в козацьких літописах та ін., що зумовлено потребою з'ясувати походження народу, який давно живе на цій землі, зафіксувати події національного, соціального значення, щоденного, драматичного, трагічного змісту, щоб донести їх до нащадків. Однак «притаманний їм жанровий синкретизм, з якого ще не відгалузилися власне художні твори, не міг влаштувати попиту на літературу, який сформувався у ХІХ ст. Саме тоді спостерігається відмежування історичної повісті і роману від історичної прози» [1].

Проблему формування жанрів історичної прози й, зокрема, історичного роману в українській літературі розглядали українські науковці другої половини ХХ століття: С. Андрусів, Є. Баран, Р. Багрій, Н. Бернадська, А. Гуляк, М. Ільницький, Н. Копистянський, М. Сиротюк, В. Чумак та ін.

До тематики з українського минулого першими звернулися представники української прози в російській літературі, які змальовували у своїх творах звичаї, побут, народну творчість та героїчний епос українців (В. Наріжний «Бурсак» (1824), «Гаркуша, малоросійський разбойник» (1825); Порфи́рій Байський «Гайдамак» (1826); М. Гоголь «Тарас Бульба» (1835), «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1832) та ін.). Паралельно виникнення інтересу до історії України спостерігають й у середовищі польських письменників першої половини ХІХ ст. М. Зеров вважав, що «українські теми підказані були їм одночасно літературною теорією, як і безпосереднім почуттям одірваних од краю провінціалів, прив'язаних серцем до пейзажу, історії та побуту українського Правобережжя» [2].

Дослідники вважають (М. Зеров, Д. Чижевський, Г. Грабович), що власне «українську школу» в польській літературі складають поети-романтики: А. Мальчевський, який у поемі «Марія» художньо відтворює Україну часів козаччини; Б. Залеський, творчість якого висвітлює Україну «ідилічну» та «елегічну»; С. Гоцинський, поема якого «Замок Каньовський» змальовує Україну в стилі «романтики жаху». Водночас до української історичної теми звертаються й інші польські автори: Ю. Словацький, М. Чайковський та ін.

Серед українських письменників, які писали на історичну тематику, першим вважають П. Білецького-Носенка, хоча писав він ще російською мовою. Зокрема, А. Гуляк твір П. Білецького-Носенка «Зиновий Богдан Хмельницький. Историческая картина событий, нравов и обычаев 17 века в Малороссии» називає «першим історичним романом» [3].

На думку Л. Задорожної, до засновників історико-романтичної прози в українській літературі належить і Є. Гребінка. «Заглиблення героїв у історичний колорит, замилювання деталями і цілим в історичному побуті, змагання добра зі злом – як етологічних сфер, зіставно-протиставні аналогії між історичним минулим та сучасним письменникові – ось ті основні якості, що дозволяють розглядати твір у річищі новаторському й, водночас, у річищі романтичного творчого напрямку» [4].

Український історичний роман формувався на провідній для XIX ст. ідеї народності, на мовно-народній основі, на чому наголошував А. Гуляк у монографії «Становлення українського історичного роману». Він вважає, що «Енеїдою» І. Котляревський поклав початок створенню національно самобутньої словесності, здатної репрезентувати буття народу.

Першим українським історичним романом «в канонічному розумінні жанру» [3], на думку А. Гуляка, можна вважати «Чорну раду» (1857) П. Куліша, у якому відчутна дистанція між часом написання твору і подіями, що зображені в ньому (1663 р.). У цьому романі поєдналися традиції європейської та української літератур (творчість В. Скотта, М. Гоголя).

Є. Баран наголошує насамперед на вальтер-скоттівських традиціях в українській літературі: своєрідна манера сюжетотворення, починаючи від традиційного зачину («неголовний герой збирається чи перебуває в дорозі») до логічно завершеної розповіді про героїв головних, які є відомими історичними постатями або вигаданими персонажами, чії долі пов'язані з діями історичної особи; активна авторська позиція; поєднання реалістичних і романтичних елементів у характеротворенні персонажів [5].

Протилежної думки дотримується Н. Бернадська, яка, посилаючись на «Чорну раду» П. Куліша, що була полемічним твором, заперечує наявність вальтер-скоттівської традиції в українському історичному романі.

Наступний етап процесу становлення історичної прози в українській літературі припав на другу половину XIX століття, коли українські прозаїки працювали як у романтичному напрямі (Ю. Федькович, С. Воробкевич, М. Обачний та ін.), так і в реалістичному (І. Нечуй-Левицький, І. Франко). В. Шевчук вважає, що саме в цей час виникає новий тип історичного твору, який можна назвати історично-тенденційним: автора цікавить не тільки історія, минуле у всіх його вимірах, а насамперед – перегук проблем минулого із сучасним. За словами О. Боярчук, «на стадії становлення нової української прози відношення літератури до власного минулого ставало актом творчості» [6].

Таку позицію вперше обґрунтував І. Франко у передмові до повісті «Захар Беркут», зазначаючи, що «праця історична має вартість, коли факти в ній представлені докладно і в причиновім зв'язку; повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних, живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна» [7]. Такої настанови дотримувалися І. Нечуй-Левицький («Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»), Д. Мордовець («Сагайдачний»), М. Старицький («Богдан Хмельницький») та ін.

Новий важливий етап розвитку української історичної прози припадає на початок XX століття, коли з'являються такі жанрові форми та різновиди, як романтично-історична новела («Олеся» Б. Грінченка, поезії в прозі Дніпрові Чайки, «Король Маган» Т. Коваленка та ін.); новела-історичний спомин («Спогади» Н. Вахнянина, «На чужім гнізді» М. Дерлиці, «Заповіт і смерть пана Івана Гречки» В. Леонтовича); історична белетристика (творчість О. Єфименко, А. Кашенка).

На особливу увагу заслуговує спроба розвивати «творчість історичного факту» - твори, що з'являлися з-під пера істориків, які ставили перед собою завдання за допомогою чисельних дрібних деталей подати правдиву картину справжнього буття в минулому, що засвідчила творчість О. Левицького. Він, будуючи свої оповідання на віднайдених документальних матеріалах, судових справах, намагався піднести українську історичну прозу до рівня наукового сприйняття, надати такі тексти, які допомагали б українському читачеві усвідомлювати свою самобутність у загальноєвропейському історичному процесі. До такого типу належать твори М. Грушевського («Ясновельможний сват», «Неробочий Грицько Кривий»), М. Горбаня («Слово і діло государеве»).

У 20–30-ті роки XX ст. спостерігається розквіт української історичної белетристики на теренах Західної України, зокрема у творах В. Бірчака, Б. Лепкого, Ю. Опільського, А. Чайковського. Історичну прозу писали Катря Гриневичева, Ю. Липа та Ю. Косач. В еміграції було надруковано повість Р. Володимира (Романа Кухара) на біблійний сюжет «Апостол Андрій Первозваний»; Л. Мосендз звертається до євангельських часів у романі «Останній пророк».

Прагнення до глибокого дослідження життя стало причиною того, що провідною формою в історичній літературі стала проза, і розвиток у подальшому історичного роману як провідного жанру є закономірним [8]. Дослідження окремої людської індивідуальності в усіх її багатоманітних та багаторівневих взаємозв'язках із дійсністю потребувало від письменника розширення філософського діапазону, ускладнення світосприйняття, деталізації психологічного зображення людини XX ст. Виявлення художниками слова зв'язків сьогодення з минулим, осмислення соціального та морального досвіду народу, погляд на світ і на себе з історичної височини, визначення місця своєї

країни в історичній течії, поєднання у єдиний ланцюг ланок історії обумовило як підвищену цікавість до вітчизняної історії, так і формування масштабної епічної форми – історичного роману, підґрунтя для розвитку якого в українській літературі було закладено у попередні часи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мельнікова Ю.О. Генеза історичного роману в українському літературознавстві як однієї із модифікацій жанру / Ю.О. Мельнікова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Випуск XXIII. – Ч.2 – 2010. – С.56–66.
2. Зеров М. Лекції з історії української літератури (1798–1870) ; [під ред. Дорін В. Горзлін і Оксани Соловей] / Микола Зеров. – Канада, 1977. – С. 113.
3. Гуляк А. Б. Становлення українського історичного роману / Анатолій Гуляк. – К. : ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 293 с.
4. Задорожня Л. Євген Гребінка : літературна постать / Людмила Задорожня. – К. : Твім інтер, 2000. – 160 с.
5. Баран Є. Українська історична проза другої половини XIX – початку XX століття і Орест Левицький / Євген Баран. – Львів : Логос, 1998. – 144 с.
6. Боярчук О. Експериментальна проза 20-х років XX століття : жанрово-стильові модифікації (В. Домонтович, А. Любченко, М. Йогансен) / Оксана Боярчук : автореф. дис. ... к.філол.н. / 10.01.01 – українська література / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 19 с.
7. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 16. – С. 7.
8. Пустовіт Т.М. Методологічна основа художнього аналізу історичного процесу в творах Д. Балашова: Монографія / Т. П. Пустовіт. — Вінниця : ВНТУ, 2012. — 157 с.

Пустовіт Тетяна Миколаївна – канд. філол. наук, доцент кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, e-mail: pustovit_tetyana@vntu.edu.ua

Pustovit Tetyana N. – Cand. Sc. (Philology), Associate Professor of Department of Linguistics, Vinnitsa National Technical University, Vinnitsa

Нагорняк Богдан Васильович – студент групи ІЕЕ-206, факультет енергетики та електромеханіки, Вінницький національний технічний університет

Nagorniak Bogdan V. – Faculty of power engineering and electromechanics, Vinnitsa National Technical University, Vinnitsa